

поступления в данные фонды новых материалов, представляющих интерес для юных читателей детской библиотеки. Современные тенденции в области формирования, организации и хранения фондов краеведческих материалов и местных изданий состоят преимущественно в недостаточности материального обеспечения для пополнения фондов и одновременным смещением интереса читательской аудитории с печатных источников к цифровым.

Деятельность библиотеки по формированию и сохранности краеведческого фонда представляет собой последовательность совокупных усилий высокопрофессионального коллектива сотрудников по накоплению и поддержанию на должном уровне краеведческих материалов и материалов фонда местных изданий.

Список использованных источников

1. Латышев, О. Ю. Духовно-нравственное воспитание на казачьих традициях в социализации учащихся, студентов и ученых / О. Ю. Латышев, Е. В. Петрова, Н. А. Шамшеева. — Саарбрюккен : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016. — 260 с.
2. Латышев, О. Ю. Вопросы архитектуры и искусства в социализации учащихся, студентов и ученых / О. Ю. Латышев, В. Н. Ильин, Л. Н. Макарова, В. А. Подкопаева. — Саарбрюккен : LAP Lambert Academic publishing, 2018. — 109 с.
3. Латышев, О. Ю. Историко-художественное краеведение в социализации учащихся, студентов и ученых / О. Ю. Латышев, В. Н. Ильин, Л. Н. Макарова, В. А. Подкопаева. — Саарбрюккен : LAP Lambert Academic publishing, 2016. — 140 с.
4. Латышев, О. Ю. Литературное и лингвистическое краеведение в социализации учащихся, студентов и ученых / О. Ю. Латышев, Л. П. Чайкина. — Саарбрюккен : LAP Lambert Academic publishing, 2015. — 223 с.

УДК 811.161.3'355

В. А. Мандзік

канд. філал. навук

ЦДБКМіЛ НАН Беларусі, г. Мінск

«АРФАЭПІЧНЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» ЯК КРЫНІЦА ЗВЕСТАК ПА НАРМАТЫЎНАЙ КАНСАНАНТНАЙ ДЫСТРЫБУЦЫІ

Артыкул прысвечаны аналізу корпуса першага ў айчынным мовазнаўстве арфаэпічнага слоўніка з мэтай вызначэння нарматыўных правіл дыстрыбуцыі зычных. Разгледжаны прыклады адлюстравання/неадлюстравання асіміляцыйных змяненняў па розных прыкметах, паказаны найбольш тыповыя дыстрыбуцыйныя мадэлі.

Адной з актуальных задач беларускай лінгвістыкі з’яўляецца вырашэнне тэарэтычных і прыкладных праблем дыферэнцыяцыі і інтэрпрэтацыі адзінак фанетычнай сістэмы літаратурнай мовы шляхам устанаўлення дыстрыбуцыйных адносін на сегментным і суперсегментным узроўнях. Згодна з В. С. Ахманавай, дыстрыбуцыя — гэта «сукупнасць («клас») усіх акружэнняў (кантэкстаў), у якіх можа сустракацца дадзеная моўная адзінка, у процівагу ўсім тым акружэнням, у якіх яна сустракацца не можа» [1, с. 132]. У адносінах да фанетычнай сістэмы дыстрыбуцыяй называюць размеркаванне гукавых адзінак адносна адна адной, дазволенае законамі пэўнай мовы. Напрыклад, дыстрыбуцыя звонкіх зычных у беларускай літаратурнай мове вызначаецца тым, што яны сустракаюцца ў пачатку і сярэдзіне слова, не ўжываюцца ў канцы слова перад паўзай; могуць спалучацца з галоснымі, санорнымі і іншымі звонкімі зычнымі.

На неабходнасць устанаўлення як мага больш падрабязнага рэестра дыстрыбуцыйных карэляцый звярталі ўвагу многія айчынныя і рускія лінгвісты. Так, М. С. Трубяцкой адзначаў, што спалучэнні фанем падпарадкоўваюцца ў любой мове сваім асаблівым законам, якія неабходна ўстанаўліваць для кожнай мовы асобна [2, с. 265]. Дыстрыбуцыйныя абмежаванні, якія накладваюцца на гукі ў тэксце, вывучаў А. І. Падлужны, указваючы, што іх вызначэнне з’яўляецца адным з найбольш пэўных сродкаў выяўлення нейтралізацый фанем [3, с. 47–54]. Абагульніла ж звесткі пра спалучальнасць гукаў у межах беларускіх і іншамовных лексем Л. Ц. Выгонная. Яны падаюцца ў раздзеле «Спалучэнні гукаў у межах слова» фундаментальнага выдання «Фанетыка беларускай літаратурнай мовы» [4]. На сённяшні дзень ён з’яўляецца самай поўнай, але не вычарпальнай крыніцай звестак пра кансанантную дыстрыбуцыю ў фанетычнай сістэме беларускай літаратурнай мовы.

Заўважым, што пры выяўленні асаблівасцей размеркавання фанем варта ўлічваць спецыфіку арганізацыі маўленчай плыні. Так, законы кансанантнай дыстрыбуцыі могуць адрознівацца пры іх устанаўленні на аснове аналізу вымаўлення а) ізаляваных складоў і слоў; б) сінтагмаў і фраз з улікам фразавога і слоўнага націску, інтанацыйных мадэлей выказвання. У першым выпадку гаворка ідзе пра сегментны ўзровень дыстрыбуцыі, калі фанетычныя адзінкі з’яўляюцца адрэзкамі непарарывнага гучання ў маўленчай плыні. У другім выпадку — пра суперсегментны, калі вызначальную ролю ў арганізацыі маўлення бяруць на сябе прасадыхныя сродкі — інтанацыя і націск (фразавы, тактавы, слоўны). Значнай падзеяй для далейшага эфектыўнага даследавання кансанантнай дыстрыбуцыі на сегментным узроўні стала выданне перша-

га ў айчыннай лінгвістыцы «Арфаэпічнага слоўніка беларускай мовы» [5], які дае практычны матэрыял адносна актуальных нарматыўных правіл спалучальнасці гукаў у межах слова.

З’яўленне такога даведніка было абумоўлена вострай неабходнасцю арфаэпічнай кадыфікацыі, пранікненнем у мову вялікай колькасці новых слоў, вымаўленне якіх патрабуе спецыяльнай фанетычнай адаптацыі. Да выдання гэтай працы адзінай лексікаграфічнай крыніцай па нарматыўным вымаўленні быў «Слоўнік беларускай мовы» [6], аднак і там падавалася транскрыпцыя не цэлых слоў (і не ўсіх лексем), а толькі асобных кансанантных спалучэнняў. Арфаэпічны слоўнік, дзе прадстаўлена поўная транскрыпцыя (найбольш просты і даступны спосаб візуалізацыі гукавога матэрыялу, заснаваны на адназначнай адпаведнасці літар і гукаў) значнай колькасці слоў, што зараз актыўна функцыянуюць у літаратурнай мове, дае шырокія магчымасці для ўсебаковага даследавання нарматыўнай фанетычнай дыстрыбуцыі, у тым ліку на прыкладзе новай запазычанай лексікі.

Рэстр слоўніка складзены з улікам цэлага шэрагу камбінаторных кансанантных змяненняў, уласцівых для гукавога ладу беларускай мовы. Як вядома, асіміляцыйныя працэсы ў спалучэннях зычных прыводзяць або да частковых змен гукаў, або да поўнага іх прыпадабнення. У першым выпадку суседнія гукі становяцца падобнымі адзін да аднаго толькі па некаторых прыкметах: звонкія становяцца глухімі ([гү́с], на пісьме — *грус*; [рушчава́ты], на пісьме — *рубцаваты*), глухія — звонкімі ([пак’эдбо́т], на пісьме — *пакетбот*), цвёрдыя — мяккімі ([паз’м’э́н:а], на пісьме — *пазменна*), свісцячыя — шпыхчымі ([ж:ава́ны], на пісьме — *зжаваны*). Нярэдка выпадкі ўзнікнення некалькіх пазіцыйных змяненняў у адным кансанантным спалучэнні: так, слова [а́йз’б’э́рх] (на пісьме — *айсберг*) дэманструе асіміляцыю адначасова па звонкасці і па мяккасці.

У другім выпадку, пры поўнай асіміляцыі, адзін зычны цалкам прыпадабняецца да другога, абодва гукі становяцца якасна аднолькавымі і ўзнікаюць падоўжаныя зычныя. Так, калі выбухныя аказваюцца перад афрыкатамі, яны змяняюцца на адпаведныя афрыкаты: [інтэрнэ́ц:э́нтр] (на пісьме — *інтэрнэт-цэнтр*), [ма́ч:ын] (на пісьме — *матчын*).

Зыходзячы з матэрыялаў слоўніка, нарматыўная беларуская фанетыка не ведае выключэнняў з правіла дыстрыбуцыі звонкіх і глухіх зычных. У шматкампанентных кансанантных спалучэннях побач могуць быць гукі аднаго класа: або толькі звонкія, або толькі глухія (санорныя пры гэтым спалучаюцца з абодвума класамі). У выніку аглушэння і азванчэння ўтвараюцца двух- і трохкампа-

нентныя групы шумных зычных, у тым ліку на стыку складаных і складанаскарочаных слоў: [ф'іспадрыхтоўка] (на пісьме — *фізпа-дрыхтоўка*), [атшукáц'] (на пісьме — *адшукаць*), [супста́нцыя] (на пісьме — *субстанцыя*), [в'эздүóты] (на пісьме — *вестготы*), [эгзэмпл'áр] (на пісьме — *экзэмпляр*), [інтэрнэдба́нк'інх] (на пісьме — *інтэрнэт-банкінг*), [флэжды́ск] (на пісьме — *флэш-дыск*). Пры гэтым на стыку асноў кампазітаў, у першую чаргу з запазычанымі часткамі, могуць утварацца кансанантныя спалучэнні, не характэрныя для ўнутрыслоўнай фанетыкі і не апісаныя дагэтуль у даведчай літаратуры: *ўгд* ([брэ́йгдáнс], на пісьме — *брэйк-данс*), *нхкл* ([бoўл'інхклуп], на пісьме — *боўлінг-клуб*), *нх*: ([ка́ртынх:óл], на пісьме — *картынг-хол*), *йк:л* ([ба́йк:луп], на пісьме — *байк-клуб*), *ўгб'* ([брэ́йгб'ít], на пісьме — *брэйк-біт*) і інш.

Што датычыць такой пашыранай у беларускім маўленні з'явы, як асіміляцыйнае змякчэнне зычных, то ў слоўніку знаходзім некаторыя дыстрыбуцыйныя варыянты. Аднастайна з пункту погляду карэляцыйных адносін зафіксавана рэгулярнае змякчэнне свісцячых [с], [з] перад мяккімі зычнымі, акрамя заднеязычных [к'], [г'], [х'], а таксама свісцячых [з] і [ц] перад мяккім [в']. Аднак гэтае правіла не дзейнічае ў пазіцыі знешняга сандхі — на мяжы частак складаных і складанаскарочаных слоў: [үазл'іфт], а не [үаз'л'іфт] (на пісьме — *газліфт*); [радыусв'эктар], а не [радыус'в'эктар] (на пісьме — *радыус-вектар*); [бл'іцв'іктары́на], а не [бл'іц'в'іктары́на] (на пісьме — *бліцв'іктарына*). Такім чынам, у дыстрыбуцыйнай сістэме з'яўляюцца кансанантныя спалучэнні «цвёрды свісцячы + мяккі». Акрамя таго, раўнапраўнымі ў беларускай фанетычнай сістэме прызнаюцца спалучэнні *нз'* і *н'з'*, *нс'* і *н'с'*: [б'э́нз'інавы] і [б'э́н'з'інавы] (на пісьме — *бензінавы*), [канс'э́рва́нт] і [кан'с'э́рва́нт] (на пісьме — *кансервант*). Названыя спалучэнні, відавочна, не толькі пашыраюць межы дыстрыбуцыйных адносін, але і адпавядаюць рэальнай моўнай практыцы.

Карэляцыйныя адносіны паміж свісцячымі [з], [с] і шыпячымі [ш] і [ж] вызначаюцца тым, што ў выпадках, калі свісцячыя зычныя аказваюцца перад шыпячымі, шляхам поўнай асіміляцыі яны прыпадабняюцца да шыпячых: [маж:а́чoк] (на пісьме — *мажжачок*), [раш:ум'э́ц:а] (на пісьме — *расшумеца*), [б'ізнэ́ш:кóла] (на пісьме — *бізнес-школа*). Аднак адваротны працэс — прыпадабненне шыпячых да свісцячых — у слоўніку не зафіксаваны. Адзначым, што такую асіміляцыю ў папярэдніх фанетычных даследаваннях рэкамендавалі пераважна для граматычных форм слоў (купаешся, (на) рэчцы), а ў арфаэпічным слоўніку пададзены пачатковыя формы. І ў іх спалучэнні «шыпячы + свісцячы»

(**шц, шц', жз, жз', шс, шс', жз', жз', чс, чц, чц'**) паслядоўна перадаюцца без асіміляцыйных змен: [мь**шц**а], [звы**шц**'іск], [звы**жз**адача], [м'і**жз**'эмны], [м'і**шс**артавы], [м'і**шс**'эзён:ы], [м'і**жз**'аржаўны], [на**чс**астаў], [в'ідаво**чц**а], [н'эпа**чц**'іва] (на пісьме — *мышца, звышціск, звышзадача, міжземны, міжсартавы, міжсезонны, міждзяржаўны, начастаў, відавочца, непачціва*).

Такім чынам, корпус «Арфаэпічнага слоўніка беларускай мовы» дазваляе даследаваць нарматыўную кансанантную дыстрыбуцыю на прыкладзе значнага фанетычнага матэрыялу. Гэта дае магчымасць устанаўліваць дыстрыбуцыйныя мадэлі, прасочваць аднастайнасць іх функцыянавання, фарміраваць корпус магчымых кансанантных спалучэнняў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Изд. 2-е, стер. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 569 с.
2. Трубецкой, Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой ; пер. с нем. А. А. Холодовича ; под ред. С. Д. Кацнельсона. — Москва : Аспект Пресс, 2000. — 352 с.
3. Падлужны, А. І. Фаналагічная сістэма беларускай літаратурнай мовы / А. І. Падлужны. — Мінск : Навука і тэхніка, 1969. — 144 с.
4. Выгонная, Л. Ц. Спалучэнні гукаў у межах слова / Л. Ц. Выгонная // Фанетыка беларускай літаратурнай мовы / І. Р. Бурлыка [і інш.] ; рэд. А. І. Падлужны. — Мінск, 1989. — С. 142–224.
5. Арфаэпічны слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі [і інш.] ; уклад.: В. П. Русак [і інш.] ; рэдкал.: В. П. Русак, Ю. С. Гецэвіч, С. І. Лысы. — Мінск : Беларуская навука, 2017. — 757 с.
6. Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР ; Пад рэд. М. В. Бірылы. — Мінск : БелСЭ, 1987. — 903 с.

УДК 27-36:003.3(476)

Я. А. Мацкевіч

студэнтка, БДТУ

Навук. кір. — канд. філал. н., дац. *У. І. Куліковіч*

АГІЯГРАФІЧНЫ КАНОН СТАРАЖЫТНАГА БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА (НА ПРЫКЛАДЗЕ «ЖЫЦІЯ ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ»)

Уводзіны. Перыядам, да якога адносіцца старажытная літаратура, прынята лічыць XI – першую палову XIII стст. У гэты час актыў-